

O LIRICI ĐURE SUDETE*

Ima razdoblja naše novije poezije kada pjesnici mnogo pjevaju neku opću (ozbiljnu i tešku) životnu stvarnost. Sjećamo se posebno dvaju takvih razdoblja: onoga od narodnog preporoda do moderne i onoga između dva rata. U prvom razdoblju naši su pjesnici mnogo pjevali teško stanje domovine, a u drugom razdoblju teško stanje socijalnog života. Svakako, dodirni poezije i svakidašnjeg života, odnosno njegovih posebno aktualnih problema, mogu biti obostrano od koristi. Na primjer, poeziju to pravi aktualnom; bar za neko vrijeme, dok su u središtu interesa problemi koje ona obrađuje. Osim toga, na taj se način vrši obnova tematike, od čega onda dolazi do njezina osvježanja, što u poeziji mnogo znači. Međutim, opća aktualna tematika uvijek nosi sa sobom i neprikladna, i velikih. Redovito su ove: redovito biva da opću aktualnu tematiku pjevaju ne samo pjesnici nego i nepjesnici, stihotvorci (ovih bude, kako nam praksa pokazuje, toliko da od njih sve virvi); zatim, biva često da tu tematiku pjevaju pjesnici ne samo u časovima inspiracije nego i bez časova inspiracije, kao modu, a ne kao kreaciju (oni tako čine isto što i stihotvorci). Ukratko, aktualiziranje tematike prijede, u znatnoj mjeri, u modu pjevanja, u pjevanje nepoezije. I naša poezija od narodnog preporoda do moderne i naša poezija između dva rata obiluju time. Tu se i nalazi uzrok malenosti (u umjetničkom smislu) naše obilne rodoljubne poezije prošlog stoljeća i malenosti naše socijalne poezije našeg vijeka. Stvarno, od sve naše rodoljubne poezije iz doba romantizma i realizma (a pjevali su je svi tadašnji pjesnici u obilnoj mjeri) jedva se koja pjesma još danas može smatrati pjesmom¹; isto tako, od sve naše socijalne poezije između dva rata ime *pjesma* nose samo, već danas, neke stvari².

* Prigodom zbirki: Đuro Sudeta, *Izabrane pjesme*, izd. Matica hrvatska, Zagreb, 1963; Đuro Sudeta, *Molitve*, izd. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metodaja, Zagreb, 1966.

¹ Manji se broj ne može zamisliti: »Moj dom« od Kranjčevića, pa (donekle) početak Markovićeva »Doma i svijeta« (od *Lagano drnda kočija uz selo do Poj, lasto, sved na stanu hrvatskomu*), nešto iz Demetrova »Grobničkog polja« (*Ja od Brenje vidjeh obale zelene...*), »Putnik« od Preradovića. Također, naravno, Kranjčevićeve pjesme »Heronejski lav« i »Mojsije«, ako se uzme da su to pjesme s aluzijama na stanje naše domovine.

² Antologijskog reda: »Žene pred uredima« od A. B. Šimića, »Tuga cirkusa« od Alfrevića, »Balada iz predgrada« od Cesarića (ako se može reći da je to socijalna pjesma). Ni osrednjih nema mnogo: »Siromahu« i »Konac« od A. B. Šimića, »Gospoda u posjeti kod bolesnog djeteta svoje sluškinje«, »Suton na postaji malog provincijalnog grada« i »Liljeonik kod siromaha« od Krleža, »Predgrađe« i »Matvačnica najbjeđenijih« od Cesarića, »Balada o zaklanim

U jedno takvo vrijeme Sudeta je pjevao svoje pjesme. U vrijeme prvog desetljeća između dva rata, kad je »nova stvarnost« (kako se tih godina imenovala socijalna tematika) osvajala sve isključivije našu književnost (svih područja). Mnogi naši pjesnici toga vremena, opredijeljeni za »novu stvarnost« (kao i većina pripovjedača i dramatičara), hranili su bunom, optužbama itd. svoje nutrine, i time svoje pjevanje. Usljed toga njihove su pjesme nastajale više kao dokumenti nazora o svijetu negoli kao izljev kreativnih potreba. Tako uvijek biva kad tematika (bilo koja) dođe u prvi plan. Tada su puti stvaralačkoj neposrednosti, suptilnosti, nijansi, čistoći osjećaja, u jednu riječ, kreaciji (bez koje nema umjetnosti) zatvoreni.

Među pjesnicima koji nisu pošli putem »nove stvarnosti«, bar ne u pretežnom dijelu svoga rada, bio je i Sudeta. Uzrokom toga bilo je njegovo posebno stanje, njegove neprilike.

Sudetin život sačinjavali su dani provedeni u bolnicama, provedeni u vatri, u potresnim bolima, u stalnom nestajanju. Od toga se sastojao Sudetin život od svoga početka do svoga svršetka. Sudetini su dani doista ogled multotrpna života mlađena nedaćama vrlo teške ruke.

Time je Sudeta bio prinuđen da se odvame od svoga vremena. »Novoj stvarnosti« nije dala pristupa do njega njegova trajna i teška bolest. Bolest je Sudeta otkrila njegove izvore tema, i tako ga odijelila od tema vremena.

To je Sudeta kao pjesniku bilo od koristi³. *Bolest ga je odvela k njegovoj nutrini, onamo gdje prava poezija niče i raste.* Tako je Sudeta bio sačuvan od mode svoga vremena, odnosno tako mu je bilo omogućeno da se, koliko je talentiran, nesmetano pjesnički izrazi. U Sudete uopće i nema socijalnih tema (uzimamo da omo nešto tihog i neiznavnog dodira toga u pjesmama »Dijete« (*Htjelo je dijete da moli...*), »Dijete« (*Pošlo je dijete u svijet...*) i »TBC« ne niječe te tvrdnje). Što u Sudete nema socijalnih tema, to ne znači da u njegovim pjesmama nema spoljašnjeg svijeta, ili pak da on pjeva samo sebe, svoj teški život. U Sudete ima mnogo spoljašnjeg života, mnogo vanjske materije, kao uostalom u svih pjesnika, i onih ekstremnog solipsizma. (Tu je samo problem u koliko je mjeni vanjska materija postala, apsorbirana inspiriranim doživljajem, intimna materija i poezija). Osim toga, bolest je učinila da se Sudeta brzo otresao (prvih) utjecaja, još u školskim klupama. On je, upućen bolešću na samog sebe, našao u svojoj nutrini i u onome iz spoljašnjeg svijeta što s njom ima afiniteta dovoljno događaja, pa nije trebalo da posize za tuđima (kao ni za općima svojih dana). To dakako ne znači da u Sudete nema utjecaja; ima ih i od nekoliko pjesnika, naših i stranih (Matoš, Nazor, Vidrić, Wiesner, A. B. Šimić, Krklec, neki pjesnici Popovićeve »Antologije novije srpske lirike« itd.)⁵, ali je opća podloga njegove poezije njegova podloga. A onda, ukoliko u

ovcama« od Tadijanovića, »Ballada« od Krstića. (Zanimljivo je, da Krleža, najizrazitiji socijalni književnik između dva rata, nema soc. pjesme (štok.) lijepe poput »Žene pred uredima« od A. B. Šimića ili »Tuga cirkusa« od Alfirevića).

³ Naravno, Sudeta je i te kako osjećao težinu teške svoje stvarnosti. To je izrazio u mnogim pjesmama, posebno u pjesmama: »Ostavite me!«, »Puno ima tuge u mom srcu«, »Mene srce boli«, »Znam«, »Pred polazak«, »Mala kćiša«, »Ruke«, »Pismo mojoj majci iz bolnice«, »Umiranje« itd. Sudeta je, međutim, svoju tešku stvarnost i sublimirao: 1) mjesto revolta znao je plesti sanje o životu (da boli nestanu, kako bi bilo lijepo — »Umiru večernje boje«, »Sunce«), 2) boli je primao smireno te želio što prije doći svome Bogu (»Novembar«, »K meni se svrati«).

⁴ Ta meka i originalna ekspresionistička pjesma bila bi dovoljno lijepa da joj ne smetaju dva zadnja heterogena stiha.

⁵ Na primjer, »Ti još me znaš što je vječna zloba« vrlo je blizu, u svemu, Matoševu sonetu »Djevojčici mjesto igračke«; »Raširih ruke« ima stihova (*Svu noć će kose vijoriti moje, / svu noć će usne moje da vas ljube*) identičnih stihovima u pjesmi A. B. Šimića »Ljubav« (*Draga, neka tvoje teške kose / kroz noć zavijore, zavijore*).

Sudeta ima utjecaja drugih pjesnika, prisutni su oni uglavnom u pjesmama iz prvih dana, onda kad nitko od pjesnika (ni drugih umjetnika) ne radi bez oslona na druge.

Sušica je od čuvstvena mladića stvorila zarana samosvojna pjesnika. Tako je Sudeta rano, gotovo još dječakom dao listinski svojih pjesama (i da nemaju njegova potpisa, bilo bi lako odrediti svakoj njegovoj pjesmi njezina pjesnika). Time on pripada društvu A. B. Šimića i Gustava Krkleca, vrijednih pjesnika onog vremena, koji su isto tako rano pjevali originalnu liriku.

Sudeta je pisao pjesme da lirski pjeva (to je ono radi čega je i dana ta moć ljudima), a ne da naglašava, da »rješava«⁶ litič. probleme svoga vremena, trajno gonetane probleme života.⁶

Odatle: poziranje temama i zonglerstvo stilom (čega prilično ima u našoj lirici nakon prvog svjetskog rata) nisu svojstva njegovih pjesama. Odatle: njegove pjesme nemaju ni »značajnih«, »dubokih«, »općevrijednih«⁶ tema ni raskošne i bučne dikcije — one su »malih«⁶ i bistrih tema i jednostavne, lijepe i čiste dikcije. Evo pjesme »Ruke

Umorne ruke moje,
kako ste suhe i žute —
umorne!

Stavljam vas tiho kraj sebe
na tople jastuke svoje,
da se odmorite.
A tko će vas da odmori?
Vi ste umorne vječno.

Ko vodeno cvijeće hlapite,
kad ga iz vode iščupaju
mlada
uz tihi obalu riječnu.
Zalud vas jastuci mole,
zalud vas tako vole,
vaša je ljubav mrtva,
nju su pokopali davno.

Pa ipak, uboge moje,
nikoga do vas nemam —
do boli.
Topim vas dahom svojim,
na mlado sunce vas nosim,
al' vi ste jednake uvijek —
uvijek ste tužnije, tanje,
malene, male moje.

I jesen kad već dođe,
i proljeće kada požuti
rano,

⁶ »U sutonu«⁶ on sebe definira:

Ja nikad nisam htio život bura,
traženja vječna sumnje koje bole,
ja sam od onih, što su vječno sjetni
i suton kasni tako žarko vole

ja sved' vas ludo molim
i suzama vas pitam:
za kim ste žalosne tako,
za kim venete tako,
uboge ruke moje?

Al' vi nećete reći ...
Šutite, uvijek šutite
nujne;
pa i ja onda zašutim
i stisnem se bliže k vama,
a za kućom netko prođe
i lišće padati stane —
i svuda, svuda je tama ...

Ova lijepa pjesma (i pored netačne konstatacije — *i proljeće kada požuti rano*) bolesna mladića o klonulim svojim rukama ima jednostavnosti i čistoće u svemu: u osjećaju, u slikama, u ritmu, u riječima. Ona svojom jednostavnošću i čistoćom spada u onaj mali krug takvih pjesama nakon prvog svjetskog rata, u ono bučno i neodmjereno vrijeme, u vrijeme velikih riječi i teatralnih optužbi na sve strane. Pred gorkom činjenicom sve tanjih i žućih svojih ruku Sudeta se nije podao protestu, optužbi, velikim riječima; ostao je lirski tih, kao dašak.⁷

Poput »Rulku« dane su sve pjesme Sudetine, li lijepe i ružne, jer ružne nisu ružne stoga što bi im nedostajalo jednostavnosti i čistoće, nego s drugih razloga, kako će se poslije vidjeti. Sve su one jednostavnih i čistih tema i jednostavnih i čistih ekspresija. Sudeta je doista pisao pjesme da lirski pjeva, a ne da protestira, pozira, bliješti. Ima se dojam da je on pjevao pjesme onako priprosto kako se priprosto djeca igraju.

* * *

U Sudete područje motiva nije proširano. (Sudeta nije od vrste pjesnika Ujevića, Nazora, tih epika u lirici). Tu su motivi iz prirode (isprepleteni najčešće ljubavlju i boli), motivi o majci (pjeva ih kao nježno, dobro dijete), o djeci (misliti o djeci kao da mu obasjavaju mučni život), pa motivi religiozni, motivi osobne patnje, ljubavi, jedina crno-bijela rodoljubna pjesma (kajkavskavka) itd. Dominiraju motivi boli, pobožnosti, ljubavi.

Sudetine bolne i pobožne pjesme dale su mnogo čistoće srca i smirenosti svijesti. Sudetino srce i svijest bili su na kušniji da se ogorče i da se pobune: teška i trajna bolest domijet će smrt u mladim, najljepšim godinama.⁸ Ipak

⁷ Tihe su i Alfirevićeve »Rulke bolesnog mladića«, ali tu Alfirević ne pjeva o svojim rukama. Zanimljivo je da i Alfirević pjeva o rukama koje su »sve bljeđe i tanje« (njegova je pjesma objelodanjena 1940. u »Savremeniku«).

⁸ U pjesmi »Bol« (kao i na mnogim drugim mjestima) Sudeta je toga svjestan:

Čini mi se često u sumralke same,
kada bježim skritom cestom mjesečine
i zakutak tražim samotan sred tame,
da me na čas barem bol taj vječni mine ...

I vjerovah, Bože, da ću pobjeć moći,
a vid'lo nisam: da ga nosim sobom
i da mi je bio sve dane i noći:
kolijevkom i kućom, radošću i grobom

do toga nije došlo. Toliko je u Sudete bilo djelotvorne vjere⁹ i pouzdanja u Boga, dok pruža neprestano samo gorkih časova. Sudeta ide i dalje: želi, potpuno smireno, smrt («K meni se svrati»¹⁰), želi poći Bogu koji ga »već davno čeka« («Ostavite me!»¹¹). Bez sumnje, Sudeta se nije odricao života (želja za smrću više je vapaj da se oslobodi trajne patnje); on je želio živjeti, i želio je radosti (a što u mlada stvorenja da ibude naravnije od toga!). Ali, i u tim trenucima, u trenucima čežnje za životom u radosti i sreći (a čežnje su mogle biti samo isprazne), radije se podavao iluzijama (u kojima se onda oslobađao patnja) negoli protestu («Umiru večernje boje«, lijepa pjesma, s mnogo melkom, prošinjeno liričnom posebno zadnjom kitlicom).

Pored religioznih Sudeta je pjevao i ljubavne pjesme. Ali, ne treba ga stoga smatrati nepostojanim, neiskrenim. To je opravdano njegovom mladošću. Njegov-

⁹ U jednom času, na kraju pjesme »Na rastanku«, kao da se ipak pojavila sumnja (ako se tako može reći):

Svega će nestati,
i sve će prestati,
od sveg, što je bilo,
od sveg, što se htjelo,
ostat će samo opijelo.

Šačica praha,
sjenka bez daha,
križ i kamen
posljednji znamen:

Amen.

Zar to je sve?
A drugo?

*Kad bi što bilo,
ne bi se skrilo —
drugo se, valjda, snilo...*

Zbogom, malena Eli,
zbogom.

¹⁰ Smiluj se, dobri, i k meni se svrati
i svojom tihom, nevidljivom rukom
zaklupi vječno ove oči moje

¹¹ Ostavite me, vi, svi,
da zaboravim,
da sam vječno trpio;
da zaboravim,
da sam vječno patio;
da zaboravim sve:
i vas
i ljude
i sebe.

Da odem —
daleko da odem,
da izađem izvan sebe,
svog tijela,
svih granica...
i tiho, posve tiho,
da se smirim
ko jeka
u Bogu, koji me već davno čeka.

ve su religiozne i ljubavne pjesme naporedo nicala, no to je bilo u danima mlada čovjeka, nešto prije i nešto poslije dvadesete godine života. A nije li u tim godinama neminovan problem žene? Kažimo drukčije, pjesma je trenutak intimne stvarnosti, a kolika je amplituda intimne stvarnosti i takvih sve suprotnosti u svakog pjesnika (čovjeka)¹² ... Doista, ne moraju se isključivati u radu pjesnika, isto kao ni u njegovu životu, a naročito ne u mladim danima, religioznost i ljubav (i ona neposrednijeg stupnja), i pjesnika koji nam to pruža nemojno nazvati nepostojanim, neiskrenim. Inače ga mećemo pravo vidjeti.

Sudetine ljubavne pjesme ne zaostaju osjećajnim intenzitetom za bolnima i religioznima (ima ih dapače indiskretno ljubavnih). One ipak, usporedene s bolnima i religioznima, nisu toliko važne, tako se meni čini, po opći karakter Sudetina života i rada. S jedne strane, i kao čovjek i kao pjesnik Sudeta je (ta nam poredba kaže) u prvom redu stvorenje koje pati i Bogu služi, a onda stvorenje koje želi radosti ljubavi. (Doista, kad kažemo Sudeta, imamo predodžbu patnika i Bložjeg pjesnika). S druge strane, njegova se ljubav ostvarila kao poezija manje nego njegova bol i njegova religioznost (to su odreda loše i prosječne pjesme, bez ijedne antologijske,¹³ alko se ne uzme da su »Čežnje i bolstan mladić« ljubavna pjesma).

* * *

Kojim je sposobnostima Sudeta dao svoje pjesme?

Pjesme se mogu dati, a tako se i daju, pravim i krivim sposobnostima, sposobnostima za to naravnima ili pak nenaravnima. Zato ima pjesama i »pjesama«. Ili, zato se luče lijepe pjesme od ružnih te se otkriva zašto su jedne lijepe, a druge ružne.

U suvremenim estetskim napisima dominira teza da ljepota i ružnoća pjesama dolaze od prisutnosti, odnosno odsutnosti osjećaja. Veli se: ima pjesama s osjećajima i pjesama bez osjećaja, i stoga su prve lijepe, a druge ružne.

Pjesme ne pružaju za to potvrde (ili, pružaju u jednom posebnom smislu, kako će se naprijed vidjeti). Ni jedna pjesma, ni lijepa ni ružna, nije bez osjećaja. Može se konstatirati da ima pjesama s više ili pak s manje otvorenim, istaknutim itd. osjećajima, ali se ne može konstatirati da ima pjesama bez osjećaja. U sve što radi (pa, naravno, i u pjesme) čovjek uliže osjećaj, jedne kategorije ili pak druge, višeg ili nižeg stupnja, ali ga uliže. Drugim riječima, svaka pjesma (kao rad čovjekov) ima neku emociju. Pripisati stoga ljepotu, odnosno ružnoću pjesama prisutnosti, odnosno odsutnosti osjećaja ne opravdava stvarnost pjesama. Koliko ima neuspjelih pjesama (i svi se slažu o njihovoj neuspjelosti), a s koliko jakim, bučnim osjećajima (mase religioznih, rodoljubnih, socijalnih pjesama). Da od odsutnosti osjećaja dolazi pjesmama ružnoća, nijedna od tih pjesama ne bi bila ružna.¹⁴

Pjesme čini lijepima i ružnima nešto drugo: to, što imaju ili nemaju *stvorenih* osjećaja. Pjesme imaju ili stvorene osjećaje ili nestvorene; koje imaju stvorene osjećaje lijepe su pjesme, a koje imaju nestvorene osjećaje ružne su pjesme. Što su pak stvoreni osjećaji, može se lako, bez poteškoća odrediti (jer se zna njihov izvor): to su osjećaji koji dolaze od *kreativne osjećajno-fantazijske sposobnosti*. (Oni dolaze kao pjesme, i to su lijepe pjesme). Ali, što su nestvoreni osjećaji? Ostaje samo jedno: maši svakidašnji, obični osjećaji, osjećaji kojima se živi život. (Trajna je nepravilika da se i od tih osjećaja mogu praviti pjesme, što vrlo često biva. Metod je poznat: obični osjećaj, odnosno misao, ideja plus

¹² Dapače suprotno, ta različnost osjećaja znači iskrenost.

¹³ Mihalić Pupačić Soljan donijeli su u svojoj »Antologiji hrvatske poezije, dvadesetog stoljeća — Od Kranjčevića do danas« (Znanje, Zagreb 1966) »Carmina vesperitina« (tri soneta: II, III, V). Ta ljubavna pjesma nije loša, osobito ne III sonet, ali nije ni pjesma koja posebno oduševljava.

¹⁴ Stvar ne rješava ni teza, da ima pjesama s osjećajima i pjesama bez osjećaja u smislu da ima pjesama s iskrenim osjećajima i pjesama s neiskrenim osjećajima, i da su pjesme s iskrenim osjećajima lijepe pjesme, a pjesme s neiskrenim osjećajima ružne pjesme. Svi možemo biti iskreni, a ipak svi ne možemo biti pjesnici.

»pjesničko ruho«, »pjesnička« forma. Posao označen terminima stihotvorstvo, stihotvorac).

Sudeta je, kao i svi drugi pjesnici koji hoće da dadu više pjesama nego ih stvori kreativna moć, davao pjesme i na jedan i na drugi način. Ali, kud i kamo više načinom stihotvorstva (opet kao i svi drugi pjesnici) nego načinom stvaranja. Rijetki su doista trenuci kada radi kreativna osjećajno-fantazijska sposobnost, a pjesnici misle da to bi va uvijek kad intenzivnije osjete životne osjećaje. Tako je i Sudeta, osjećajući jače životnu pobožnost, ljubav itd., često mislio da radi kreativno-osjećajna moć, pa je i tada pravio pjesme. Naravno, takve su pjesme loše pjesme. A ima ih mnogo. Ali, kad je radila kreativno-osjećajna sposobnost, Sudeta je dao lijepih pjesama (što je opet znak da je njome bio obdaren). Najviše ljepote imaju, pored navedenih »Ruku«, »Umiru večernje boje«, »Sunce«, »Čežnje i bolestan mladić«, »Novembar« (»Strah«), pa »K meni se svrati«, »Ave Maria«. Tih pjesama neće minuti (ni u daljim vremenima) uspomena budućih.¹⁵

Nekim Sudetinim pjesmama, većim dijelom lijepima, smeta polkoje ružno mjesto. Tako, »Iza moje kuće šute ptice«, pjesmi koja je inače lirski stvarca, mnogo smeta posljednji stih, suvišan i banalan. Ima ružnih sitnica koje pjesama malo smetaju, npr. spomenuta sitnica u pjesmi »Ruke« (to su više suviše nego ružne stvari), ali ima ružnih sitnica koje pjesmama toliko smetaju da ih upropaste. To je, u priličnoj mjeri, ovdje slučaj. I pjesma zgusnuto gorke stvarnosti »Jutro« ima suvišnog sentimentaliziranja u četvrtom i petom, u zadnja dva stiha (*ispraznost i — / ah!*). Te tri riječi sentimentalno poetiraju misli prijašnjih stihova, spomenutih i stvanih:

Osvanulo je jutro.
Jutro žuto, kišljivo i tužno ...
I lišće pada i grane vise nemoćne u zraku.

Sad se treba sjetiti sveg, što je bilo
i glavu prekriti rukama i zaplakati bez riječi.

Jer se nikad neće vratiti ona,
neće se nikad vratiti dani prvih ljubavnih sastanaka
i drhtanja u nenadanom susretu.
Neće se vratiti veselje
i noći, kad smo pjevali serenade
i pili vino i oči djevojačke u snima,
kad smo uzdisali i padali u sevdah i tugu.

Nekle su opet pjesme upropaštene nečim djetinjasto izvedenim i smještenim, a neke opet prozaičnošću, banalnošću, nedozrelošću, npr. od jednog Ujevića, ili Cesarića, Tadijanovića, da su umrli u to doba svoga života? Manje nego je ostalo od Sudete.

Mate Meštrović

¹⁵ Istina, to nije velik broj. Ali, treba imati neke stvari na pameti: 1) svačka od tih pjesama može imati mjesto u antologiji naše lirike (u dosadašnjim antologijama ima ih, pored nekih drugih, pet: »Ruke«, »Umiru večernje boje«, »Čežnje i bolestan mladić«, »Sunce«, »Novembar«); 2) Sudeta je umro premlad, u 24. godini života. A što bi bilo ostalo, kao ljepota, npr. od jednog Ujevića, ili Cesarića, Tadijanovića, da su umrli u to doba svoga života? Manje nego je ostalo od Sudete.